

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17260102>

B.K.Boboqulov

“O’ZDAVYERLOYIHA” DILI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Maqolada respublika yer fondi tarkibida suv fondi toifasi yerlarining salmog’i, tarkibi va ob’ektlari, ularndan foydalanuvchilar, suv fondi ob’ektlari atrofida muhofaza zonalarini tashkil etish bilan bog’liq masalalar yoritilgan.*

Annotatsiya: *V state osveщayutsya voprosy, svyazannyye s udelnyim vesom, sostavom i ob’ektami zemel kategorii vodnogo fonda v strukture zemelnogo fonda respubliki, polzovateli zemel, a takzhe organizatsii ohrannyykh zon vokrug*

Annotation: *This article examines the proportion, composition, and objects of water fund category lands within the Republic's land fund. It also discusses the users of these lands and addresses issues related to establishing protection zones around water fund objects.*

Kalit so’zlar: *yer fondi, suv fondi toifasi, yerdan foydalanishdagi xususiyatlar, qonunchilik hujjatlari, suv ob’ekti, suv xo’jaligi ob’ekti, suvni muhofaza qilish zonasi.*

Klyuchevyye slova: *zemelnyy fond, kategoriya vodnogo fonda, osobennosti zemlepolzovaniya, zakonodatelnyye akty, vodnyy ob’ekt, vodoxozyaystvennyy ob’ekt, vodoohrannaya zona*

Keywords: *land fund, water fund category, characteristics of land use, legislative acts, water body, water management facility, water protection zone*

KIRISH

Mamlakatimiz mustaqillik yillarida yer va suv resurlaridan foydalanish tizimi tubdan isloh qilindi, suv resurlaridan maqsadli va oqilona foydalanish hamda sug’oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va muhofaza qilishni ta’minlovchi qonunchilik bazasi yaratildi va amaliyotga joriy etildi. Buning natijasida suvdan limit bo’yicha foydalanishga o’tilganidan so’ngi 34 yil davomida bir gektar hisobiga suv olish va sug’orish suvini yo’qotish hajmi birmuncha kamaydi.

Yer va suv resurlaridan foydalanish samaradorligini, barqaror suv resurlaridan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida O’zbekiston Respublikasida suv resurlarini boshqarish va irrigatsiya sektorini rivojlantirishning 2021 — 2023 yillarga mo’ljallangan strategiyasi hamda O’zbekiston Respublikasi suv xo’jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo’ljallangan konsepsiyasi tasdiqlandi. Ushbu hujjatlarda O’zbekiston aholisini va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini ta’minlash, sug’oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, suv xo’jaligiga bozor tamoyillari va mexanizmlari hamda

raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, suv xo'jaligi ob'ektlarining ishonchli ishlashini ta'minlash kabi masalalar o'z yechimini topgan.

Mamlakatimiz yer fondi tizimida suv fondi yerlari mustaqil toifani tashkil yetadi. 2025 yining 1 yanvar holatiga ko'ra ushbu toifa yerlarining umumiy maydoni 1041.3 ming gektarni, yoki jami foydalaniladigan yerlarning 2,32 foizini tashkil etadi [6]. Suv fondi yerlari tushunchasi O'zbekiston Respublikasining yerga oid qonunchilik hujjatlarida o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra, suv fondi yerlari deganda davlatning vakolatli organlari tomonidan suv xo'jaligi yextiyohlari uchun ajratilgan, suv bilan qoplangan, gidrotexnika inshootlari joylashgan, suv obyektlari qirg'oqlari yegallagan mintaqalar tushuniladi¹².

Tadqiqotlar. Suv fondi yerlarining huquqiy holati O'zbekiston Respublikasining bir qator qonunchilik hujjatlarida belgilangan. Bu qonunlar jumlasiga O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida», «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida» qonunlarini, Yer kodeksini misol qilib ko'rsatish mumkin. Ushbu qonunchilik hujjatlarida suv fondi yerlarining tushunchasi, ulardan foydalanish va muhofaza yetish tartibi hamda shartlari belgilangan. Chunonchi, yer kodeksida ko'rsatilishicha, suv fondi yerlariga suv xavzalari (daryolar, ko'llar, suv omborlari va shu kabilar), gidrotexnika va boshqa suv xo'jaligi inshootlari yegallab turgan, shuningdek suv xavzalarining va boshqa suv obyektlarining qirg'oqlari bo'ylab ajratilgan mintaqadagi suv xo'jaligi yextiyohlari uchun korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga belgilangan tartibda berilgan yerlar kiradi [1].

Demak, suv fondi yerlari tarkibini uch qismdan iborat deyish mumkin. Shulardan birinchisi suv bilan qoplangan, ya'ni suv ostida, tubdagi yerlardir. Bularga suv xavzalari, ya'ni daryolar, ko'llar, suv omborlari bilan band bo'lgan yerlar kiradi. Aytish mumkinki, suv fondi yerlarining asosiy qismini suv bilan qoplangan yerlar tashkil yetadi. Suv bilan qoplangan yerlar deganda yil davomida doimo yoki yilning ko'p qismida suv tagida bo'lgan yerlar tushuniladi. Qisqa vaqt davomida – sug'orish davrida, yomg'ir vaqtida, daryo toshgan vaqtda suv bilan qoplangan yerlarni biz bu toifaga kiritmaymiz. Suv bilan qoplangan yerlarga yana vaqtinchalik sug'orish kanallari, sho'ri yuviladigan maydonlar, basseynlarni ham kiritish mumkin yemas.

Ikkinchi qism suv fondi yerlariga gidrotexnika va boshqa suv xo'jaligi inshootlari yegallab turgan yerlarni kiritish mumkin. Suv xo'jaligi inshootlari deganda lotoklar, quvurlar, suv xo'jaligiga xizmat qiladigan ma'muriy binolar, tug'onlar va boshqalar tushuniladi. Ularni joylashtirish uchun, albatta, yer uchastkalari ajratilishi lozim bo'ladi. Ana shu inshootlar yegallagan yerlar ham suv fondi yerlarini tashkil yetadi.

Uchinchi qism suv fondi yerlari jumlasiga suv xavzalarining qirg'oqlari bo'ylab ajratib qo'yilgan mintaqalardagi yerlar kiritiladi. Bunga 20 metr kenglikdagi qirg'oq mintaqalari, kemalar uchun ajratilgan mintaqalar ham da muhofaza qilish uchun ajratilgan zonalar kiradi.

¹² O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksi, 77-modda

Suv fondi yerlari huquqiy holatidagi asosiy xususiyatlardan biri bu toifa yerlardan foydalanuvchilar huquq va majburiyatlarining o'ziga xos tartibda bo'lishligidadir. Ya'ni, suv fondi yerlaridan foydalanuvchilar va suv iste'molchilarining bir vaqtning o'zida ham suvdan foydalanuvchi va suv iste'molchisi, ham yerdan foydalanuvchi hisoblanib, bir qator huquq va majburiyatlarga yega bo'ladilar. Bu huquq va majburiyatlar Yer kodeksi hamda suv va suvdan foydalanish to'g'risidagi qonunda belgilangan. Suv fondi yerlaridan foydalanuvchilar quyidagi huquqlarga yegadirlar: suv fondi yerlari qanday maqsadda berilgan bo'lsa, ana shu maqsadda foydalanish; suvdan oqilona foydalanishni amalga oshirish uchun, suv inshootlari, qurilmalar va boshqa yeqologik xavfsiz obyektlarni qurish; suv fondi yerlaridagi mavjud suvlarni va yerlarni sifat va samaradorligini, chiqdorini tekshirib turish; qonunlarda nazarda tutilgan xollarni istisno yetganda, suv fondi yerlarini muhofaza qilish va tiklashni talab qilish; suv fondi yerlarida keng tarqalgan o'rmonzorlar, xayvonot dunyosi va suv obyektlaridan xo'jalik yextiyojlari uchun belgilangan tartibda foydalanish; suv fondi yerlaridan foydalanish maqsadi va loyiha hujjatlariga muvofiq suv obyekti va inshootlarini ta'mirlash, qurish va bo'zib tashlash; suv fondi yerlari olib qo'yilganda unga yetkazilgan zararni (shu jumladan boy berilgan foydaning) qoplanishini yoki suv fondi yerlaridan ixtiyoriy ravishda voz kechilganda sarflangan xarajatlarning to'lanishini talab qilish; suv fondi yerlaridan foydalanish bo'yicha qonunda taqiqlanmagan boshqa ishlarni amalga oshirish.

Bundan tashqari, suv fondi yerlaridan foydalanuvchilar va suv iste'molchilarining quyidagi majburiyatlarni bajarishlari lozim [2]:

- suv fondi yerlaridagi qurilgan suv obyektlaridan oqilona foydalanishlari, suvni tejab-tergab sarflash, suv fondi yerlaridagi suvni sifatini yaxshilash, tiklash va ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik;

- suv fondi yerlarini muhofaza qilish maqsadida iflos moddalar aralashib qolgan oqindi suvlarni suv obyektlariga oqizishni tamomila to'xtatish choralarini ko'rishlari;

- suv fondi yerlari hududida yeqologik vaziyatni yomonlashuviga yo'l qo'ymaslik;

- suv fondi yerlarini muhofazalaydigan ixota, butazor va boshqa daraxtlarni saqlash; suv fondi yerlarida suvni muhofazalaydigan va boshqa suv xo'jalik inshootlarini ham da texnik qurilmalarni soz holda tutishlari, olinayotgan suvni hisob-kitob qilib borishlari;

- suv fondi yerlaridan fodalanganlik uchun yer solig'ini yoki suv fondi yeri uchun ijara xaqini o'z vaqtda to'lashi;

- boshqa yerdan foydalanuvchilar, yer yegalari, yer uchastkasi ijarachilari va mulkdorlarining huquqlarini bo'zmasliklari;

- maxalliy davlat xokimiyati organlariga suv fondi yerlaridan foydalanish to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan ma'lumotlar o'z vaqtda taqdim yetishlari;

- suv fondi yerlarini suv, shamol yeroziyasidan saqlash; ushbu kategoriya yerlarini meliorativ, agrotexnik va boshqa talablarga javob berishini ta'minlash;

suv fondi yerlarida suvdan va yerdan foydalanuvchilarga berilgan huquqlarining buzilishiga, shuningdek xo'jalik va tabiat obyektlariga (yerlar, o'rmonlar, xayvonot dunyosi, foydali qazilmalarga va boshqalarga) zarar yetkazilishiga yo'l qo'ymasliklari;

davlat organlari suv fondi yerlarini muhofaza qilish yuzasidan respublika dasturi va hududiy dasturlar doirasida zarur chora-tadbirlarni ko'rishlari lozim.

Suv obyektlarining bulg'anishi, ifloslanishi, qurib qolishi va tuproq eroziyasi mahsulotlari bilan loyqa bosishining oldini olish hamda ularni bartaraf etish, shuningdek, qulay suv rejimini saqlash, suv obyektlaridan foydalanish, ularni rekonstruksiya qilish hamda ta'mirlash va tiklash ishlarini olib borish uchun normal shart-sharoit yaratish maqsadida qonunchilikka muvofiq suv obyektlarining suvni muhofaza qilish zonalari belgilanadi va ulardan sohil bo'yi mintaqalari uchun yer maydonlari ajratiladi. Jismoniy va yuridik shaxslarning xo'jalik-ichimlik va davolash-sog'lomlashtirish ehtiyojlari uchun ishlatiladigan suvlarni muhofaza qilish uchun qonunchilikka muvofiq suv obyektlarining sanitariya-muhofaza zonalari belgilanadi va ulardan sanitariya-himoya mintaqalari uchun yer maydonlari ajratiladi. Sohil bo'yi mintaqalari va sanitariya-muhofaza zonalari birinchi mintaqalarining yerlari mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari bilan xo'jalik faoliyatidan olib qo'yiladi hamda ulardan normal foydalanish uchun zarur bo'lgan tabiatni muhofaza qilish, suv xo'jaligi obyektlaridan foydalanish, ularni rekonstruksiya qilish, ta'mirlash va tiklash hamda suv resurslarini oqilona boshqarish, hisobini yuritish va boshqa tadbirlar o'tkazilishini amalga oshirishni ta'minlash maqsadida mansubligiga ko'ra tashkilotlarga qonunchilikda belgilangan tartibda beriladi [3].

Tadqiqot natijalari. Davlat suv fondi yerlarining asosiy xo'jalik vazifasi suvdan foydalanish va uni muhofaza qilish faoliyatiga xizmat qilishdir. Shuning uchun bu yerlarning huquqiy holati suv obyektlarining huquqiy holati xususiyatlarini aks yettiradi. Barcha suvdan foydalanuvchilarga suv xavzalari qirg'oqlarini, boshqa suv obyektlari yer maydonlari ustki qismini yaxshi saqlash majburiyati yuklatilgan.

Ko'pchilik daryolar, magistral kanallar va qollektorlar, suv omborlari va boshqa suv xavzalarining, shuningdek ichimlik va ro'zg'or suv ta'minoti, ning davolash ham da madaniy sog'lomlashtirish yextiyojlariga xizmat qiladigan manbalar maxsus himoya qilinadi. Shu maqsadda qonun shunday suv xavzalari atrofida himoya zonalari tashkil qilishni belgilaydi. Xususan, shunday joylarda sanitariya zonalari o'rnatiladi. Sanitariya zonalari 3 ta mintaqaga bo'linib, ularning har biriga yerdan foydalanishning alohida holatlari (rejimi) o'rnatiladi. Masalan, birinchi mintaqada yashash, qandaydir qurilish inshootlari qurish man yetiladi.

Suv obyektlarini muhofaza qilish zonalari va ularni mintaqalarga bo'lishni belgilash maxalliy xokimiyat organlarining qarorlariga binoan amalga oshiriladi.

Suv xavzalari qirg'oq mintaqalarida yer xaydash, mol boqish, zaxarli-kimyoviy moddalar qo'llash, ishlab chiqarishga xizmat qiladigan qurilishlar qilish, dam olish bazalari qurish man qilinadi. Demak, suv fondi yerlari huquqiy holatidagi muxim xususiyatlardan biri shundan iboratki, bu yerlarda suv obyektlariga salbiy ta'sir ko'rsatadigan xo'jalik

faoliyat yuritish va qurilish ishlari olib borish taqiqlanadi [1]. Chunki, xo'jalik faoliyati yoki qurilish ishlari suvni ifloslanishi va zaxarlanishiga olib kelishi mumkin. Shu sababdan, bu yerlar alohida tartibda muhofaza qilinadi va bunday holatlar ro'y bergan taqdirda bu yerlar tabiatni muhofaza qilish ehtiyojlari uchun yer yegalaridan va yerdan foydalanuvchilardan olib qo'yilishi mumkin.

Ichki suvlar qirg'oq mintaqalarida qurilmalar va inshootlar qurish faqat tegishli xokimiyat idoralarining roziligi bilan amalga oshirilishi mumkin. Bu qurilma va inshootlar suv xo'jaligi maqsadlariga xizmat qilishi lozim.

Xulosa. Amaldagi yer va suv qonunchiligiga asosan suv fondi yerlaridan foydalanuvchilar bo'lib yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadilar. Mulkchilikning shaklidan qat'iy nazar korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, fermer, dehqon xo'jaliklari ham da O'zbekiston Respublikasining fuqarolari suv fondi yerlaridan foydalanuvchilar hisoblanadilar.

Suv obyektlarining suvni muhofaza qilish zonalarini va sohil bo'yi mintaqalari, shuningdek, sanitariya-muhofaza zonalarini va sanitariya-himoya mintaqalari loyihalar asosida ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish hamda davlat geologiya va mineral resurslar organlari, shuningdek, suv xo'jaligi obyektlaridan foydalanuvchi tashkilotlarning takliflari bo'yicha belgilanadi.

Suv fondi yerlaridan foydalanuvchilarning huquq va majburiyatlari suv fondi yerlaridan oqilona foydalanishni va ularni muhofaza qilishni ta'minlashga qaratilgan.

Suv resurslaridan foydalanishni boshqarish tizimi juda murakkab bo'lib, uni boshqarish bo'yicha qabul qilinadigan qarorlarning natijalarini oldindan bashorat qilish qiyin. Chunki sug'orma dehqonchilikning xususiyatlari xilma-xil va ko'p qirrali bo'lib, ular o'rtasidagi aloqa esa murakkabdir. Vaqt o'tishi bilan suv xo'jaligini boshqarish va muhofaza qilish, sug'orma dehqonchilikni yuritish tizimi takomillashib boradi. Bu esa tizimga yangicha yondashuvni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi yer kodeksi.-T.: Adolat, 1991
2. O'zbekiston Respublikasi qonuni "Suv va suvdan foydalanish to'risida".-T.: Adolat, 1995
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 11-dekabrdagi 981-son qaroriga 1-ilova "O'zbekiston Respublikasi hududidagi suv obyektlarining suvni muhofaza qilish va sanitariya-muhofaza zonalarini belgilash tartibi to'g'risida NIZOM"
4. A.M.Muqumov, J.Ch.Urinov, J.R.Rustamov, S.R.Tursunov. Yer huquqi. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2023, 214 b.
5. Л.Амиров. Ўзбекистон республикасида ер ва сув ресурсларидан фойдаланишни бошқариш. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" Ilmiy elektron jurnali. 1919 й. № 5, 22-27 б
6. Ўзбекистон Республикаси Ер ресурсларининг ҳолати тўғрисида Миллий ҳисобот (2025 йил 1 январ ҳолатига).